

12. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн – М. : Педагогика, 1973. – 424 с.

The measure of intensity of substantial and adaptive motives in a structure of employees' professional motivation is examined in the article. The leading motives of professional activity of government employees are shown to be the motives of creative activity and social utility. Deficiency of human activity support and social utility, satiety of communication motives are revealed.

Key words: government employee, professional motivation, structure of professional activity, substantial and adaptive motives.

Отримано: 12.03.2012 р.

УДК 159.928

Т.О.Пивоварчук

Структура комунікативних здібностей

У статті зроблено теоретичний аналіз питання структуризації комунікативних здібностей особистості та визначення їх ролі у здійсненні різних видів діяльності.

Ключові слова: комунікативні здібності, структура комунікативних здібностей.

В статье проведен теоретический анализ структуризации коммуникативных способностей личности, а также определена их роль в осуществлении разных видов деятельности.

Ключевые слова: коммуникативные способности, структура коммуникативных способностей.

Постановка проблеми. Проблема комунікативних здібностей, як і питання їх структуризації, не є новою для психологічної науки. Проте аналіз наукової літератури засвідчує, що існує досить багато класифікацій здібностей, які базуються на різних критеріях. Метою даної статті є аналіз теоретичних здобутків вітчизняних та зарубіжних науковців щодо питання структуризації комунікативних здібностей особистості. Визначення психологічної структури комунікативних здібностей як основи (передумови) комунікації пов'язане з визначенням можливих варіантів і напрямів удосконалення процесу спілкування і його корекції в різних галузях діяльності.

Виклад основного матеріалу. На складність структуризації здібностей вказує В.М.Мясищев: “Здібність можна розкласти на складові елементи, але ні зрозуміти, ні охарактеризувати її цими елементарними властивостями не можна. Здібність – це особлива категорія психічних понять, яка виражає таку відповідність зовнішніх вимог і внутрішніх можливостей, що забезпечує більш продуктивне розв’язання задач певної діяльності” [1, с.302].

Комунікативні здібності особистості поділяють за:

- видами (Т.І.Артем’єва, О.О.Бодальов, Л.С.Виготський, Ф.Н.Гоноболін, С.Л.Рубінштейн, Б.М.Теплов, В.Е.Чудновський та ін.);
- сферою діяльності (А.В.Батаршев, Е.О.Голубєва, А.В.Дранков, В.Л.Дранков, В.А.Кан-Калік, О.О.Леонт’єв, С.Д.Максименко, Р.С.Немов, Л.Е.Орбан-Лембрик, В.Д.Шадриков та ін.);
- змістом (А.А.Кідрон, О.Ф.Волобуєва, В.М.Панф’єров та ін.);
- характером видів діяльності (О.О.Бодальов, В.В.Гаркуша, Е.О.Голубєва, І.О.Зимня, Г.О.Ключникова, М.Л.Кнепп, С.Д.Максименко та ін.);
- умовами використання засобів комунікації (Р.С.Немов, М.І.Пірогов, Т.О.Піроженко, І.А.Сікорський та ін.);
- функціями у процесі спілкування (Т.І.Артем’єва, Е.О.Голубєва, Л.Тайер, Б.М.Теплов, Ю.В.Якимчук та ін.).

Отже, проаналізуємо комунікативні здібності за видами. У цьому плані існує кілька точок зору. Зокрема, Т.І.Артем’єва пропонує виокремлювати актуальні комунікативні здібності (реально існуючі) та потенційні (ті, яких людина ще не набула) [2]. Згідно з іншою точкою зору, здібності поділяють на природні та людські. Ця позиція є загально визнаною та фактично не викликає суперечок, її дотримуються більшість дослідників, які займаються вивченням цього феномену (О.О.Бодальов, Л.С.Виготський, С.Л.Рубінштейн, Б.М.Теплов, К.К.Платонов, В.Е.Чудновський). При цьому природні здібності у своїй основі є біологічно зумовленими, пов’язаними із вродженими задатками, формуються на їх основі за умов наявності елементарного особистісного досвіду через механізми науціння (за типом умовно-рефлекторних зв’язків). Специфічні людські здібності мають суспільно-історичне походження та забезпечують життя й розвиток особистості у соціальному середовищі.

Але якщо розглядати поділ здібностей за видами, то в психології комунікативні здібності найчастіше вважаються підструктурою педагогічних, в деяких дослідженнях – організа-

торських здібностей тощо. Зокрема, Н.В.Кузьміна виділяє педагогічні здібності, структуру яких вважає відображенням специфіки педагогічної діяльності, розглядаючи у ній три підструктури:

- конструктивні здібності – проектування особистості учня;
- організаторські здібності – залучення учнів до різних видів діяльності;
- комунікативні здібності – встановлення конструктивних відносин з учнями і перебудування їх відповідно до формування вимог, які висуваються стосовно педагога [3, с.90].

Також вчена виділяє один з найважливіших елементів структури комунікативних здібностей – уміння встановлювати контакти з людьми, уміння коректувати їх під час спілкування тощо.

Також Л.І.Уманський у структурі організаторських здібностей виділяє такі компоненти: комунікабельність, психологічну вибірковість, практично-психологічну спрямованість розуму, психологічний такт, суспільну енергійність, вимогливість, критичність, спостережливість, здатність до виконання організаторської діяльності [4, с. 92]. Висновки Л.І.Уманського свідчать про те, що організаторські здібності за своєю структурою та змістом нагадують, з одного боку, комунікативні здібності, а, з іншого – педагогічні. Але, разом з тим, вчений не заперечує існування організаторських чи педагогічних здібностей як самостійних структур. Проведений Л.І.Уманським аналіз показав наявність видової цілісності здібностей. Вчений визнає факт входження і в педагогічні, і в організаторські здібності комунікативних здібностей. Зворотне ж входження, наприклад, педагогічних або організаторських у комунікативні здібності не є обов'язковим.

За сферою діяльності комунікативні здібності поділяються на загальні та спеціальні. При цьому під загальними здібностями розуміється система індивідуально-психологічних властивостей особистості, що забезпечує продуктивність в оволодінні знаннями, вміннями та навичками за умов здійснення різних видів діяльності, а також стимулює життєдіяльність людини в цілому. Спеціальні здібності визначаються як система властивостей особистості, що допомагає їй досягти високих результатів у певній спеціальній області діяльності, наприклад, музичній, літературній, образотворчій, сценічній, математичній, спортивній тощо.

Такі дослідники, як А.В.Батаршев, Е.О.Голубева поділяють здібності на загальні й спеціальні, при цьому наголошують на

їхньому взаємозв'язку, оскільки загальні здібності часто є умовою розвитку спеціальних. Наприклад, не завжди достатньо володіти музичними здібностями (спеціальні здібності), їх потрібно вміти презентувати публіці, використовуючи комунікативні здібності (загальні здібності). За таким поділом загальні здібності пов'язуються із загальними формами людської діяльності, а спеціальні – зі спеціальними формами діяльності. Критерієм поділу форм діяльності автори називають наявність знань, вмінь та навичок. Так, людина лише тоді може стати музикантом, якщо вона має спеціальні музичні здібності та спеціальні знання, вміння й навички, а не лише загальні комунікативні здібності.

Такий поділ здібностей на загальні й спеціальні містить у собі дві традиційні та найбільш суперечливі проблеми психології здібностей. Насамперед, положення про взаємозалежність загальних і спеціальних здібностей порушує питання про роль індивідуально-психологічних особливостей людей в їхньому розвитку. Наголошення ж на ролі загальних здібностей у забезпеченні ефективності життєдіяльності особистості в цілому порушує питання щодо умов, в яких повинна перебувати особистість для того, щоб ці здібності розвивалися.

В.Д.Шадриков дотримується думки, що існують лише загальні здібності, а вони, в свою чергу, поділяються на підвиди відповідно до різних видів діяльності людини, зокрема професійної (мнемічні, перцептивні, пізнавальні та ін.). Розвиваючи положення С.Л.Рубінштейна про здібності як систему узагальнених психічних діяльностей, В.Д.Шадриков трактує здібності як функціональну систему, до складу якої входять окремі психічні процеси, що, у свою чергу, мають індивідуальний ступінь вираженості, який виявляється в успішності та якісній своєрідності опанування й реалізації суб'єктом певної діяльності [5, с.177]. Якщо здібності – це властивості функціональних систем, що реалізують окремі психічні функції, то дихотомія загальні-спеціальні здібності, на думку автора, є зайвою. Людина від природи наділена загальними здібностями, які є основою для оперування нею різними видами діяльностей. Спеціальні здібності – це загальні здібності, які набули рис оперативності під впливом вимог певної діяльності [5, с.232].

В.Л.Дранков та А.В.Дранков зазначають, що існують загальні здібності, необхідні для всіх сфер спілкування (наприклад, порядність, толерантність, доброзичливість, ввічливість, товариськість, відвертість, уважність та ін.). Спеціальними, на думку вчених, є комунікативні здібності, розвиток яких має забезпечити суб'єкту потребу спілкуватися в різних сферах життєдіяльності [6].

Вчені, які займалися проблемою комунікативних здібностей особистості (Н.В.Кузьміна, О.О.Леонт'єв, С.Д.Максименко, Р.С.Немов, Л.Е.Орбан-Лембрик, С.Л.Рубінштейн та ін.), визнають поділ комунікативних здібностей на загальні й спеціальні.

Ми також вважаємо, що більш доцільним є поділ комунікативних здібностей на загальні та спеціальні, адже саме він висвітлює специфіку певного виду професійної діяльності, яким займається дана особистість; разом з тим, такий поділ найбільшою мірою характеризує здібності як індивідуально-психологічні особливості суб'єкта.

Комунікативні здібності поділяються за змістом. О.Ф.Волобуєва у структурі комунікативних здібностей виділяє знання, вміння та навички. Але акцент вчена робить не просто на знаннях, а на їхньому поступовому перетворенні в уміння, а потім у навички встановлення соціальних контактів з іншими людьми, при цьому має місце їх збереження протягом взаємного впливу у контексті внутрішньої автономії суб'єкта, що призводить до загальної спрямованості комунікативної діяльності людини та формування стилю спілкування суб'єкта. Саме навичка є виявом комунікативних здібностей людини. Структуру комунікативних здібностей О.Ф.Волобуєва представляє таким чином: комунікативні знання – комунікативні вміння – комунікативні навички – загальна спрямованість поведінки – стиль спілкування.

Комунікативні здібності поділяються також за характером видів діяльності. Як правило, автори виокремлюють предметно-пізнавальні (або когнітивні) комунікативні здібності (вміння слухати та розуміти партнерів по спілкуванню, спостерігати за іншими та робити висновки на основі цих спостережень, здатність до ідентифікації та ін.) та міжособистісні комунікативні здібності (здатність адекватно впливати на інших людей, взаємодіяти з ними. Серед останніх виокремлюють вміння обґрунтовувати власну точку зору, переконувати, тактовно висловлюватися, бути дисциплінованим, рішучим, ввічливим, толерантним, вимогливим до себе та інших, активним та ініціативним тощо).

Аналізуючи комунікативні здібності у сфері міжособистісної взаємодії, Н.Деллі, М.Л.Кнепп, Я.Р.Міллер та ін. розглядають їх відповідно до рівнів системи внутрішньо особистісного контролю, а саме:

– контролю поведінкової концепції, якому відповідають такі комунікативні здібності: досягнення суб'єктом взаємодії певної задалегідь запланованої мети в конкретній ситуації, не завдаючи при цьому шкоди іншим; використання когнітивних стратегій з

метою збереження образу сприймання власних вчинків у випадку невдачі;

– нормативному контролю, якому відповідають такі здібності: імпровізувати у випадку виникнення труднощів у міжособистісній взаємодії, видозмінювати програму власних дій у разі потреби; контролювати власні бажання та адаптувати останні до змінних ситуацій;

– програмному контролю, якому відповідають комунікативні здібності: переводити різні конструкти та атрибути у послідовний план дії; передбачати та пояснювати поведінку інших людей; здатність до співпереживання;

– контролю взаємостосунків, якому відповідають здібності: тлумачити свої дії та дії інших, виходячи з комплексного аналізу різних варіантів поведінки; переглядати інтерпретації подій та поведінки людей відповідно до цілей особистості у змінних ситуаціях соціальної взаємодії; розпізнавати загальні атрибутивні упередження тощо [7].

О.О.Леонт'єв, враховуючи результати досліджень Л.Тайєра, пропонує такий склад комунікативних здібностей:

- комплекс вмінь швидко й адекватно орієнтуватися в ситуації в умовах спілкування;
- вміння планувати мовленнєвий та змістовий аспекти комунікації;
- здатність знаходити відповідні засоби передачі змісту спілкування;
- вміння забезпечити зворотний зв'язок у спілкуванні [8].

Враховуючи різні види іншомовної мовленнєвої діяльності, І.О.Зимня, О.О.Леонт'єв, О.М.Леонт'єв, Є.І.Пассов у структурі комунікативних здібностей виокремлюють частково-мовленнєві вміння, пов'язані з засвоєнням індивідом мови (лексичний запас, вміння будувати висловлювання тощо), мовленнєві вміння, що мають безпосередній зв'язок з видами іншомовної мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письмо), а також комунікативні вміння, що передбачають відповідність мотивів спілкування соціальним нормам мовленнєвої поведінки, характерним для певної соціальної групи чи народу в цілому.

Комунікативні здібності, за С.Р.Немовим, – здібності до спілкування, взаємодії з людьми [9]. Як елементи цих здібностей психолог виділяє такі: мовлення людини як засіб спілкування (мовлення з огляду на комунікативну функцію), здібності до міжособистісного сприйняття та оцінки інших людей, здатність до соціально-психологічної адаптації у різних ситуаціях, здатність

входити у контакт з різними людьми, переконувати їх, впливати на них та ін.

Учений вказував, що, як правило, у психології переважну увагу науковці звертали на предметно-діяльнісні здібності, хоча здібності міжособистісного характеру мають не менше значення для психологічного розвитку людини, її соціалізації та надбання нею необхідних форм суспільної поведінки. Відсутність у людини такого роду здібностей була б нездоланною перешкодою на шляху перетворення її з біологічної істоти у соціальну.

З психологічної точки зору соціальна норма поведінки не є чимось іншим, як ідеально втіленою у відповідних знаннях та вимогах здібністю спілкуватися з людьми, поводити себе так, щоб бути прийнятним та зрозумілим ними. Опанувавши соціальними нормами, індивід здобуває здібність ефективно взаємодіяти з іншими людьми.

Також до комунікативних здібностей мають бути віднесені уміння переконувати інших, прагнення до взаєморозуміння, здатність впливати на людей. Що стосується вміння сприймати людей і давати їм адекватні оцінки, то воно, зокрема, у соціальній психології традиційно вважається однією з найважливіших здібностей.

За умовами використання засобів комунікації здібності поділяються на вербальні та невербальні. Спеціально досліджуючи ці здібності, Т.О.Піроженко зазначає, що комунікативно-мовленнєві (вербальні) здібності, в свою чергу, вміщують когнітивно-лінгвістичні, афективно-вольові та творчі вияви мовлення і полягають у розгорнутості, логічності, зв'язності висловлювань, в умінні довільно будувати своє мовлення залежно від завдань та умов спілкування тощо [10].

Невербальні комунікативні здібності мають неабиякий вплив на формування взаємодії з іншими людьми. Ці здібності найбільшою мірою є соціально зумовленими.

Щодо виокремлення комунікативних здібностей за функціями у процесі спілкування, слід зазначити, що не існує одностайної думки науковців стосовно розподілу та класифікації здібностей за даним параметром. Наприклад, Я.І.Шкурко акцентує увагу, передусім, на функціях у спілкуванні як виду діяльності. Так, під комунікативними здібностями він розуміє “готовність ефективно діяти в майбутніх імовірних життєвих обставинах, проблематичних ситуаціях”, “прогнозування умов, змісту й характеру майбутньої діяльності”, “формування поведінкових програм адаптивного характеру” тощо [11].

Однак Я.І.Шкурко додає, що у наведеній характеристиці комунікативними такі здібності можна назвати лише умовно, оскільки вони швидше пов'язані з життєдіяльністю особистості взагалі, аніж суто з процесом спілкування [11].

Згідно з даним параметром комунікативні здібності поділяють на стратегічні й тактичні. Зокрема, стратегічні комунікативні здібності пов'язані з можливостями особистості зрозуміти комунікативну ситуацію, адекватно в ній зорієнтуватися та відповідно до останньої сформулювати певну стратегію поведінки; тактичні здібності забезпечують безпосередню можливість особистості розпочати успішну комунікацію, опосередковану різними вербальними і невербальними засобами.

Висновки. Вивчення питання структуризації комунікативних здібностей сприяє удосконаленню процесу спілкування та його корекції в різних галузях діяльності, починаючи від продуктивного розв'язання індивідом педагогічних задач і закінчуючи поясненням індивідуального стилю комунікативної діяльності в цілому.

Список використаних джерел

1. Мясичев В.Н. Психология отношений / Владимир Николаевич Мясичев; [под ред. А.А.Бодалева; вступительная статья А.А.Бодалева]. – М. : Изд-во “Институт практической психологии”: Воронеж : НПО “МОДЭК”, 1995. – 356 с.
2. Артемьева Т.И. Методологический аспект проблемы способностей / Тамара Ивановна Артемьева. – М. : Наука, 1977. – 184 с.
3. Кузьмина Н.В. Способности, одаренность, талант учителя / Нина Васильевна Кузьмина. – Л., 1985. – 286 с.
4. Уманский Л.И. Психология организаторской деятельности школьников : [учеб. пособие для студентов пед. ин-тов] / Лев Ильич Уманский. – М. : Просвещение, 1980. – 160 с.
5. Шадриков В.Д. Психология деятельности и способности человека / Владимир Дмитриевич Шадриков. – М. : Логос, 1996. – 320 с.
6. Дранков В.Л., Дранков А.В. О природе коммуникативных способностей / В.Л.Дранков, А.В.Дранков // Психология – производству и воспитанию; Ред. кол. Е.С. Кузьмин и др. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1977. – С. 232–239.
7. Handbook of Interpersonal communication / [Ed. M.L.Knepp, Y.R.Miller]. – N.Delhi, 1985. – P. 171–175.
8. Леонтьев А.А. Психология общения / Алексей Алексеевич Леонтьев. – Тарту : Изд-во Тарт. ун-та, 1974. – 220 с.

9. Немов Р.С. Психология : [учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений : в 3-х кн.]; кн. 1 : Общие основы психологии / Роберт Семенович Немов. – 3-е изд. – М. : Гуманит. изд.центр ВЛАДОС, 1997. – 688 с.
10. Піроженко Т.О. Психологічна характеристика комунікативно-мовленнєвої здібності дошкільника / Тамара Олександрівна Піроженко // Українська психологія : сучасний потенціал. Матеріали Четвертих Костюківських читань (25 вересня 1996 року): в 3-х томах. – К. : Вид-во ДОК, 1996. – Т.2. – С. 332–338.
11. Шкурко Я.І. Вплив комунікативних особливостей жінки-керівника закладу освіти на ефективність її управлінської діяльності : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Ярослава Іванівна Шкурко . – К., 2000. – 178 с.

The theoretical analysis of issue of communicative abilities structure is done in the article.

Key words. Communicative abilities, the component of communicative abilities, communicative activity.

Отримано: 25.03.2012 р.

УДК 37.015,31:17.022.1

Ю.В.Подкопаєва

Психологічні механізми формування уявлень про духовний ідеал молодших школярів

У статті розкриваються психологічні механізми формування уявлень про духовний ідеал в учнів молодших класів. Вказується актуальність та важливість даної проблематики; здійснюється опрацювання психолого-педагогічної літератури, спрямованої на дослідження уявлень про духовний ідеал у дітей молодшого шкільного віку.

Для плідного вивчення школярів розглядається загальна психологія дітей молодшого шкільного віку, визначення духовного ідеалу та ідеали дітей. Розкривається зміст і спрямованість сформованого уявлення про